

SOM

pesimistka

v politike, vo vojne aj vo feminizme

Rozhovor so Slavenkou Drakulić

JJ: Začnem témou, ktorá je vám pravdepodobne veľmi blízka - feminizmus a nacionalizmus. Aký je váš názor na túto problematiku a aké je vaše súčasné postavenie vzhľadom na situáciu v bývalej Juhoslávii?

SD: V roku 1979 sa v Záhrebe začala stretávať skupina žien. Potom sa táto myšlienka rozšírila a ďalšia podobná skupina vznikla v Belehrade, ďalšia v Lublance a v niektorých iných mestách. Naša spolupráca bola úžasná, všetky sme pracovali spolu, spolu sme organizovali rozličné podujatia, a to po dlhé roky. Ale takto to bolo aj v mnohých iných oblastiach života v bývalej Juhoslávii. Jednoducho tam nebolo cítiť nijaké nacionalistické napätie a už vôbec nie medzi ženami. Keď vypukla vojna, okamžite nasledovala veľmi silná a výrazná reakcia žien. Začalo to už v júli 1992, po vypuknutí vojny v Slovinsku (zatiaľ ešte nie v Chorvátsku). Nasledovali silné protesty žien z Belehradu, ich masové protestné akcie boli nasmerované proti tomu, aby ich synovia bojovali v juhoslovanskej armáde, chceli aby boli ich synovia oslobodení od povinnosti bojovať v juhoslovanskej armáde. Jednoducho nechceli, aby ich synov zabíjali - v tom čase - ešte v bratovražednej vojne v Slovinsku. Táto vlna masového protestu žien sa rýchlo rozšírila, a to do všetkých republík, do Čiernej hory, do Bosny, do Chorvátska. Ženy nechceli, aby sa ich synovia a ich manželia zúčastňovali vo vojne. Vtrhli napríklad aj do parlamentu, trebárs v Sarajeve, a žiadali, aby ich muži boli prepustení z armády. Lenže potom sa udial zvrät a medzi ženami nastal rozkol. A to vtedy, keď chorvátske ženy žiadali, aby ich synovia boli prepustení z armády, išli aj do Belehradu, aby vzniesli túto požiadavku na - vtedy ešte Juhoslovanskú federálnu armádu a protestovali u hlavných predstaviteľov štátu. Lenže nenašli podporu u srbských žien. Z dvoch dôvodov. Po prvé preto, lebo srbské ženy mali inštrukcie od svojich politikov, ale aj od polície, aby sa nestretávali s chorvátskymi ženami. Takže boli rozdelené už aj vďaka politikom. Okrem toho, a to bol evidentný

fakt, chorvátske ženy žiadali, aby ich synovia boli odvolaní z federálnej armády, ale zároveň ich „odovzdávali“ Chorvátskej národnej armáde. Chorvátsko bolo napadnuté srbským agresorom. A za takýchto okolností síce môžete žiadať, aby bol váš syn prepustený z armády, lenže je tu aj chorvátska armáda a tá verbovala mužov a boli aj muži dobrovoľníci, pretože jednoducho krajinu napadol nepriateľ. Takže celá táto ženská aktivita zlyhala, pretože chlapi boli verbovaní do lokálnych republikových armád. Bolo to však po prvý raz v mojom živote, keď som bola svedkom toho, ako sa ženy zmobilizovali v takom masovom meradle. Myslím, že bolo úžasné vidieť, aký fantastický potenciál to je. Problém však je, že nijaká skupina nedokázala tento potenciál využiť. Ani pacifisti, ani skupiny, ktoré sa venujú ľudským právam, nikto nevedel, ako možno pozitívne využiť tento obrovský potenciál napríklad na to, aby sa zastavila vojna. Pretože ten rozkol sa udial veľmi, veľmi náhle. Okamžite. Mohli ste pozorovať túto mobilizáciu žien a už o mesiac, alebo možno aj menej, sa ženy rozdelili po národnej linke. Masová mobilizácia žien sa skončila, keď Srbsko napadlo Chorvátsko. Začala sa skutočná a naozajstná vojna. Pochopiteľne, ženy boli manipulované politikmi prostredníctvom masmédií tak ako všetci ostatní, a teda - rovnako ako všetci ostatní - sa aj ženy stali nacionalistkami. Preto by som netvrdila, že ženy sú menšie nacionalistky než ktokoľvek iný. Pre ne má vojna oveľa bolestnejšie dôsledky, pretože v nej zomierajú ich synovia, manželia, bratia. Ale ako občianky nesú ženy rovnakú zodpovednosť.

No a tak ženy v Záhrebe, ktoré boli stále aktívne vo feministických skupinách, už ďalej nedokázali zvládnuť túto situáciu a nedokázali sa vymaniť z tohto rozdelenia, ktoré sa udialo po linke národnosti. Boli ďalej aktívne, ale už len v rámci svojho národa. Je to pochopiteľné, že keď je vojna a nacionalistické hnutie veľmi silné, ani ženy nemôžu tejto pasci uniknúť. Dokonca aj keď ste feministka, nie ste jednoducho schopná nadradiť svoj rod nad svoj národ. Pre mňa to znamená, že od tohto momentu už nemožno vôbec hovoriť o feminizme. Pretože ak žena pracuje alebo je aktívna v nejakej feministickej skupine a zrazu, vzhľa-

dom na zmenenú situáciu, kladie vyššie príslušnosť k svojmu národu, v mojich očiach ju to ako feministku diskvalifikuje. V praxi to znamená napríklad to, že chorvátske ženy pracovali iba s Chorvátkami a Muslimkami, ale už nie s utečenkami z ostatných oblastí bývalej Juhoslávie. Vôbec sa nezaoberali so srbskými ženami a nepomáhali im ani v prípadoch núdze. Možno, že niektoré z nich im pomohli cez osobné kontakty, ale v globále sa ženy starali len o pomoc chorvátskym ženám. Počula som aj o takých strašných prípadoch, keď bola Srbkám pomoc odmietnutá. Človek nevychádza z údivu. Myslím, že niektoré z týchto skupín jednoducho spadli do pasce nacionalistickej ideológie, ktorá podčiarkuje a zdôrazňuje práve nacionalistické prvky. A podľa toho aj konajú. Napríklad v roku 1992 sa konal Medzinárodný kongres feminizmu v Záhrebe. Na tento kongres prišla aj jedna Srbka, srbská feministka, a chcela prečítať list srbských feministiek adresovaný chorvátskym feministkám. Posolstvo toho listu bolo: *Sme spolu s vami, veľmi je nám ľúto, že sa deje to, čo sa deje, a sme na vašej strane.* Chorvátske feministky prítomné na kongrese opustili rokovaciu sálu, nechceli počúvať list srbských feministiek. Je to skutočne veľmi symbolické a vyjadruje to situáciu, aká je v krajinách bývalej Juhoslávie. V Záhrebe pracuje veľa skupín, ktoré sa zaoberajú utečenkami, pomáhajú ženám, ktoré boli znásilnené a podobne. Ale ako sa im darí spolupracovať s ostatnými podobnými skupinami z bývalej Juhoslávie, neviem. Pochybujem však o tom, že by tam existovala nejaká výrazná spolupráca. Myslím, že feministickým skupinám sa len zriedkakedy, a vlastne len výnimočne, podarilo vyhnúť tlaku nacionalizmu.

JJ: Aké je súčasné postavenie týchto feministických skupín v Záhrebe, akým spôsobom sú medializované a aké sú ich vzťahy s politikmi?

SD: Myslím, že neexistuje nijaký konflikt medzi väčšinou týchto skupín a medzi politikmi, pretože tieto skupiny jednoducho pracujú v súlade s vládnuou ideológiou. Existuje jedna jediná skupina žien, ktoré nie sú nacionalistkami, navštevujú svetové kongresy, a tak sa pravdepodobne stretávajú s feministkami z ostatných krajín aj z ostatných častí bývalej Juhoslávie.

JJ: A aká je vaša pozícia v Chorvátsku?

SD: Ja nemám nijakú pozíciu, som outsiderkou. Stalo sa totiž to, že už v roku 1991 vznikli problémy s časopisom, kde som pracovala. Tie problémy však nevznikli len v súvislosti s mojou osobou, ale v súvislosti s celou skupinou žurnalistov v časopise *Danas*. Začalo sa to transformáciou vlastníctva tohto časopisu, takže sme boli vlastne prepustení. Potom vznikla kauza „piatich čarodejníc“: Rada Iveković, Vesna Kesić, Jelena Lovrić, Dubravka Vgrošić a ja. Koncom roku 1992 napísal prezident Chorvátskeho PEN centra vo svojej správe z Rio de Janeiro, že existujú problematické prípady autoriek - žien, ktoré vo svojich článkoch kritizujú chorvátsku vládu. Nasledovala obrovská kampaň, vlastne to bol lynč, hon na čarodejnice, organizovaný tlačou. Práve v týždenníku, ktorý vychádza v Záhrebe - *Globus* - sme boli vyhlásené za čarodejnice a zradkyne „chorvátskej veci“, čo bol,

pochopiteľne, veľmi osobný útok. Myslím, že príčinou tejto nenávisti bol fakt, že sme boli nezávislé vo svojich názoroch na politiku a dovolili sme si kritizovať vládu za jej nedemokratickosť. A tak nás zjavne zaradili do jednej skupiny. Prečo práve nás, všetky ženy, to neviem. Naozaj neviem. Myslím si, že je to len zhoda okolností, pretože v súkromí nemáme tak veľa spoločného. Nie sme skupina. Jednoducho to tak vyšlo, že všetky sme publicistky alebo spisovateľky, a teda naša práca je viditeľná. A potom, viete, keď o vás niekto uprostred vojnového besnenia vyhlási vo vojnovnej kampani, že nie ste patriot a že ste zradca, je to veľmi nepríjemné, človek znervózne, pretože si je vedomý, že ľudia sú ozbrojení. Ja som však už dávno predtým začala publikovať vonku. A pretože som nemala na výber, nikto mi doma neponúkal nijakú prácu, nijaké noviny ma nepožiadali o článok a nijaký vydavateľ nemal záujem o moje knihy, bola som prinútená stále viac publikovať v zahraničí. Faktom však zostáva, že výsledok celej tejto kampane je, že ja síce môžem odcestovať do Záhrebu, ale nedostanem tam nikdy nijakú pracovnú ponuku. A moje dve knihy, ktoré sú na Západe pomerne úspešné: *Ako sme prežili komunizmus a ešte sme sa pritom smiali a Balkánsky expres* - tá druhá je o vojne -, u nás doma jednoducho nevyšli. Myslím si, že je to dôsledok čiastočne politickej a čiastočne masmediálnej manipulácie. Samozrejme, že je to človeku ľúto, keď nemôže publikovať doma. Na druhej strane sa však nemôžem sťažovať, pretože mám prostriedky a možnosti, ako prežiť. V súčasnosti mám tu vo Viedni grant. Príjemný pocit to však nie je. Som z celej tejto situácie viac smutná než pobúrená. Ale čo môžem robiť?

JJ: V americkom časopise *The Women Book Review* vám vyšiel článok o znásilnených ženách...

SD: Áno, je to poviedka o žene, ktorú som stretla.

JJ: Mohli by ste o tom povedať niečo viac? Sama neviem, ako formulovať otázku, pretože je to natoľko boľavé a možno aj nepríjemné vôbec o tom hovoriť. Dnes už o ženách, ktoré boli vo vojne v bývalej Juhoslávii znásilnené, nikto nič nepíše, ako keby

tento problém prestal existovať. A pritom, niektoré z nich sú

pravdepodobne tehotné, niektorým sa už narodili deti, iným

nie. Ale nič sa o tom nevie, z masmédií sa tento problém stratil.

SD: Áno, súhlasím, je to veľmi bolestné, ale to neznamena, že by sa o tom nemalo hovoriť. V zásade v každej vojne, v každej jednej vojne v ľudskej histórii sú ženy znásilňované. Dnes už vieme, že Rusi znásilnili milióny nemeckých žien na konci vojny a že jednoducho boli masové znásilňovania. To však nie je problém tejto vojny. Zásadnou otázkou ohľadom znásilňovania v tejto vojne je – a táto otázka vyvstala už v rokoch 1991 a 1992, keď sa o masových znásilňovaniach začalo písať v tlači –, teda zásadná otázka znela: čo je také výnimočné na týchto aktoch násilia voči ženám v Bosne? Na jednej strane existuje feministická škola, ktorá hovorí: „Sú to normálne znásilňovania a sme z toho len preto takí šokovaní, lebo doteraz sa o tom nikdy nepísalo tak priamo a dôkazy neboli také očividné a evidentné.“ Americká feministka Susan Brownmiller, ktorá sa problému znásilňovania venuje odborne a napísala o tejto problematike knihu, povedala: „Myslím, že je to súčasť normálneho vojnového besnenia a nemá to nič spoločné s etnickými čistkami.“ Otázka skutočne stále stojí takto: Sú znásilňovania súčasťou etnických čistiek, ktoré sa konali v Bosne, robia to Srbi s týmto zámerom, plánujete a s cieľom etnicky zlikvidovať moslimov v Chorvátsku a v Bosne? Pretože ak je to tak, znamená to, že to bolo naplánované, pripravené, zorganizované a je to vojnový zločin. Existuje aj ďalšia veľmi silná feministická škola, ktorá hovorí, že v tomto prípade ide zjavne o etnické čistky, a teda tieto znásilňovania musia byť kvalifikované ako vojnový zločin proti ľudskosti a tí, ktorí sa ho dopustili, majú byť potrestaní ako vojnoví zločinci. Ako dobre viete, vo svetovej tlači to bola veľká kauza, pričom, keď sa písalo o znásilňovaní, udávali sa všetky možné čísla. Od dvadsaťtisíc do dvestotisíc. Napokon sa to celé zvrhlo – a veľmi nesprávne – na problém čísel. Bosnianska vláda vyhlásila, že má veľké množstvo týchto prípadov zdokumentovaných. Prípady, ktoré mali zdokumentované a číslo, s ktorým bosnianska vláda operovala, bolo, myslím, päťtisíc. Takže si môžete približne vypočítať, aký vysoký počet tých znásilnení v skutočnosti bol. Niektorí ľudia dospeli k veľku realistickému číslu šesťdesiatštyri a myslím, že aj bosnianska vláda napokon operovala s týmto počtom. Avšak mnohé skupiny, ktoré sa venujú ľudským právam – *Helsinki Watch* a podobne –, dospeli k inému realistickému odhadu, a síce dvestotisíc. A tak prebiehal veľký boj o čísla. Lenže treba si uvedomiť, že počas vojny je veľmi problematické spoliehať sa na akúkoľvek dokumentáciu. Možno uvádzať len približné čísla. A napokon, otázka predsa nestojí tak, či bolo znásilnených dvadsaťtisíc žien, alebo či ich bolo dvestotisíc. Otázkou je: Boli tieto ženy znásilňované, mučené a privedené do druhého stavu zámerne? Hovoríme o vojne a treba si uvedomiť, že táto vojna sa vedie proti

civilnému obyvateľstvu. To nie je vojna jednej armády proti druhej. Čo to znamená? Vo vojne proti civilnému obyvateľstvu sa používajú všetky prostriedky proti ľuďom. A tak nie je potrebné, aby dôstojník nariadil svojim vojakom znásilňovať. Ale každý rozmyšľa, ako nájsť čo najúčinnnejšiu metódu vypudenia ľudí z danej oblasti. Je zrejme, že nemožno vyvraždiť všetko obyvateľstvo. Dá sa zabíjať päťtisíc ľudí, potom ďalších päťtisíc strčiť do lágru. Ale fyzicky nie je možné pozabíjať ich všetkých do jedného. A tak najefektívnejšou metódou, ako ich vypudiť, je znásilňovať ženy. To má totiž nielen ten konkrétny fyzický účinok, ale aj symbolický význam. Myslím, že znásilňovania sa používali práve na toto – ako psychologická zbraň proti muslimom a Chorvátom. Môžeme sa dnes pýtať, kde sú tie ženy, čo boli znásilnené? Koľko znásilnení sa podchytilo a zaznamenalo? Chcú o tom ony naozaj hovoriť? Ako môžete pomôcť znásilnenej žene? Sú vypracované metódy, ako sa dá pomôcť znásilnenej žene, ktorá žije v New Yorku, vo Viedni alebo v Berlíne. Ale ako môžete pomôcť žene, ktorej zabili muža, zabili jej deti, znásilnili ju, žije niekde v utečeneckom tábore v cudzine, nepozná jazyk, no ako jej môžete pomôcť? A potom – koľko žien po znásilnení otehotnelo? Koľko z týchto detí sa skutočne narodilo? Koľko detí vlastné matky zabili? Koľko detí dali matky niekomu do opatery, alebo sa ich jednoducho zbavili? Koľko z týchto detí vôbec prežilo? Dvadsať? Dvesto? Dvetisíc? Nemyslím si, že to niekto vie. Bosnianska vláda tvrdí, že má zdokumentovaných asi päťtisíc prípadov, ale zároveň vyhlasuje, že tieto prípady zatiaľ nezverejňuje, pretože ich chce použiť pri medzinárodnom tribunále o vojnových zločinoch. Takže možno existuje ešte nejaká šanca. V každom prípade, tento problém sa z masmédií vytratil.

JC: Bola masová vzbura proti vojne, o ktorej ste hovorili na začiatku, možná aj vďaka tomu, že vplyv feminizmu v bývalej Juhoslávii existoval už v 70. a 80. rokoch?

SD: Nie, nemyslím si to. Táto vzbura nebola nikým organizovaná. Bola spontánna. Myslím, že to isté môžete teraz pozorovať u vás na Slovensku aj v Čechách. Feminizmus sa nezačína v nijakej krajine ako masové hnutie. Začína sa vždy v malých skupinkách intelektuálok, ktoré artikulujú svoje problémy. Uvedomujem si, že neskôr musia prísť skupiny ďalších žien, ktoré vytknú tým prvým, že sú pre ne príliš intelektuálne a akademické. Vytknú vám, že ste elitárske. A že ony potrebujú masové hnutie. Je to to isté ako v USA, vo Veľkej Británii, vo Francúzsku. Najprv vznikajú malé elitné skupinky, ktoré artikulujú tento problém, a až potom sa začnú mobilizovať masy. Aj v Juhoslávii to bolo tak. Najprv sme mali malú

elitnú skupinu, v ktorej boli profesorky, novinárky, spisovateľky a medzi sebou sme si na veľmi vysokej úrovni artikulovali tieto problémy. Takže obyčajné normálne ženy sa k nám nemohli pridať a nepridali sa. Nebol to ich spôsob artikulovania a nemali tie motivácie ako my. Preto si neskôr založili svoju vlastnú skupinu. A to je veľmi dobré, pretože oni potom artikulujú svoje problémy na tej rovine, ktorá im je vlastná. Nemáme spoločné problémy so ženami z továrni, a tak si ony samé musia pomenovať svoje vlastné problémy.

JC: Ale keď sú tieto problémy artikulované, ľudia sa k nim stávajú citlivejšími. Nemyslíte si, že to môže byť aj výsledkom vplyvu feministického zmysľania a formulovania problémov a vôbec toho, že sa nad týmito otázkami rozmýšľa? Pretože napríklad u nás na Slovensku si tieto otázky nikto nekladie.

SD: Myslím si, že elitné skupiny tým, že o týchto otázkach píšú a že vyvolajú o nich nejakú diskusiu na verejnosti, scitlivujú, senzibilizujú verejnú mienku v tejto oblasti. To je ich úloha. Artikulovať problém na verejnosti. Je to ich funkcia a pre toto sú také dôležité. My sme si nikdy nezaložili svoj vlastný časopis. Nemali sme na to peniaze zo zahraničia. Mohli sme ich mať, ale nechceli sme, pretože potom by naša vláda na nás poukazovala – aha, máte peniaze zo zahraničia, od CIA. Takže vlastný časopis sme nemali, ale napriek tomu sme veľa písali. Ja sama som veľa písala do „normálnych“ novín, denníkov, týždenníkov, politických časopisov. Neizolovali sme sa v jednom feministickom časopise. Myslím, že ten typ časopisu ako *Aspekt* je dobrý vtedy, keď v spoločnosti existuje paralelná možnosť zároveň formulovať tieto veci aj v bežnej tlači. Ak to tak nie je, feministický časopis sa môže stať veľmi izolovaný. Preto si myslím, že je veľmi dôležité udržať ženskú verejnú diskusiu pri živote. Pre nás to v tých časoch nebol problém, lebo všetky sme boli novinárky a mali sme prístup do novín.

JJ: Iste je to tak, ale ak v spoločnosti absolútne neexistuje nijaká vôľa o týchto otázkach rozprávať, rozmýšľať, ba ani počúvať, keď ich formulujú iní, je lepšie mať aspoň izolovaný feministický časopis. Určite je to lepšie, než nemať nič.

JC: Myslíte si, že to celé má vôbec nejaký zmysel?

Ja som v tomto ohľade veľmi pesimistická.

SD: No, my sme začali pred pätnástimi rokmi. Vždy si spomeniem na výrok Glorie Steinem, ktorá povedala o feminizme: *To nie je revolúcia, to je evolúcia.* takže veci sa nezmenia za rok, ani za dva, tri, päť, ani za desať rokov. Je to veľmi pomalý proces, pretože

všetko, čo sa deje s ľudským vedomím, trvá veľmi dlho. Samozrejme, že ste pesimistka, to je pochopiteľné. Aj ja som pesimistka. Pesimistka, čo sa týka vojny, čo sa týka politiky, aj čo sa týka feminizmu. Za všetky tie roky som nevidela, že by to prinieslo nejaké výrazné výsledky. To nemôže byť inak, len že je to veľmi dlhý a bolestný proces. Krok za krokom. Nepoznám nijaké iné riešenie. Iné riešenie by bolo už len vziať pušky a začať robiť revolúciu. Ale myslím si, že my tu, vo východnej Európe sme si už užili revolúciú až až. Takže možno sa práve preto treba pokúsiť o evolúciu. Myslím si, že je celkom prirodzené, že je to taký pomalý proces. A pretože sú doň zaangażované ženy, je o to pomalší. Ženy majú vždy niečo iné, čomu sa musia venovať, takže feminizmus sa z času na čas úplne vytratí a potom sa pár rokov vôbec nič nedeje a potom sa znovu začne čosi diať. Keď sa rozprávam so ženami z Čiech alebo z Poľska, tiež sú vždy veľmi pesimisticky naladené. Poľské ženy začali s feminizmom ešte pred rokom 1989, no napriek tomu sú veľmi pesimistické. Čo vám môžem povedať? Myslím, že tu neexistuje nijaký recept. Môžeme len dúfať, že sa to zmení k lepšiemu, keď tu bude viac demokracie, myslím, v tejto časti Európy. Ženy majú po krk organizovania, či už v komunistickej strane, v odboroch alebo v komunistických ženských organizáciách, sú z toho unavené a otrávané. Okrem toho, ženy sa stávajú chudobnými, strácajú svoje zamestnania. Nemyslím si, že by sa život vo východnej Európe po roku 1989 nejako výrazne zlepšil. Ľudia nemajú pocit bezpečia, sú ohrozovaní kriminalitou, korupciou. Jediná výhoda je, že ženy majú väčší prístup k informáciám, takže môžu rozvíjať a artikulovať svoje záujmy.

JJ: Lenže práve vo východnej Európe sa s rozvojom demokracie dostáva stále výraznejšie k slovu nacionalizmus. Vy to poznáte veľmi bolestivo z Chorvátska a my zasa od nás zo Slovenska.

SD: Áno. My máme Tadjmana a vy zasa Mečiara. Viete, nacionalizmus je pre ženy vždy a všade rovnaký. Nacionalisti proklamujú potrebu rodiny, chcú, aby ženy rodili viac a viac detí. Viac Chorvátov, viac Slovákov... Samozrejme, možno očakávať zmenu interrupčného zákona, to je jasné. Najmä, ak je to silne katolícky orientovaná krajina. Nacionalizmus spojený so silným katolicizmom nedáva veľa nádejí pre emancipáciu žien. Nacionalizmus je ako choroba. A je vždy ešte horší pre ženy než pre mužov.

Zhovárali sa JANA JURÁŇOVÁ a JANA CVIKOVÁ

Slavenka Drakulić, chorvátska publicistka a spisovateľka, významná feministka. Žije vo Viedni.

Autorka kníh: Ako sme prežili socializmus a ešte sme sa pritom smiali, Balkánsky expres. Pripravuje knihu Deti stalinizmu.